

Hannes Grandits je ovom knjigom obradio prijelomno razdoblje tijekom proteklih 500 godina na području Hercegovine. Naime, Osmanlije su tim prostorom vladale 413 godina (1465-1878) pa je 19. stoljeće bilo velika prekretnica u tamošnjoj političkoj i gospodarskoj situaciji. Osim toga, 19. stoljeće je bilo jako važno za sve tri konfesije koje su živjele na tom području. Za katolike je ono važno zbog toga što su se uspjeli osloboditi osmanske okupacije i doći pod željenu vlast katoličke Austrije, za pravoslavce je bilo važno jer unatoč težnjama da se pripoje Crnoj Gori ili Srbiji u tome nisu uspjeli, ali su zato ostvarili dobre odnose s novom vlašću, ponekad čak i bolje od katolika. Za muslimane je 19. stoljeće donijelo velike poraze. Najprije unutarnje sukobe i svrgavanje lokalnog nobiliteta, a nakon toga pad osmanske države u kojoj su bili privilegirani te na koncu iseljavanje u Tursku. To je stoljeće obilježilo i buđenje nacionalne svijesti kod katolika (Hrvata) i pravoslavaca (Srba). Zaključno, Grandits je ovom knjigom dao veliki doprinos u proučavanju povijesti Bosne i Hercegovine, pogotovo za prijelomno 19. stoljeće.

Marinko Marić

Fazileta Hafizović, *Popis sela sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine*. Zagreb - Sarajevo: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Orijentalni institut u Sarajevu, 2016, 517 str.

Naslov ove knjige ujedno je i naslov deftera koji je prevela i obradila Fazileta Hafizović, povjesničarka i osmanistica Orijentalnog instituta u Sarajevu. Cijeli znanstveno-istraživački rad Fazilete Hafizović temelji se na arhivskim istraživanjima, u čemu je čitanje deftera sigurno najveći izazov, a rezultati su ključni za razumijevanje povijesti naših prostora u vrijeme osmanske vlasti. Autorica je dosad objavila knjige *Sandžak*

Požega 1579. godine. Osijek, 2001; *Opširni popis timara mustahfza tvrđava u Kliškom sandžaku iz 1550. godine*. Sarajevo, 2014; *Požeški sandžak i osmanska Slavonija*. Slavonski Brod, 2016.

“Popis sela sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine” pohranjen je u Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu. Riječ je o katastarskom popisu u kojemu je utvrđeno stvarno stanje nakon razgraničenja (*Linea Grimani*) provedenoga poslije sklapanja Karlovačkog mira 1699. godine. U njemu su upisana područja zaposjednuta od Mlečana koja su poslije rata vraćena Osmanskome Carstvu. Upisane su i nahije istočne Hercegovine koje Mlečani nisu zaposjeli, ali se u Morejskom ratu njihova sudbina stalno mijenjala.

Katastarski popis iz 1701. godine pripada kategoriji opširnih deftera. Popisivač je unosi sve podatke, pa čak i jednu njivu sela koja je najvećim dijelom pripala Mlečanima. Upisana naselja podijeljena su po nahijama. Popisane su i nahije čiji je mali dio ostao na području Carstva. One su zadržale svoja stara imena, ali uz oznaku *bekiyye* (ostatak). Na području Hercegovackog sandžaka pak, formirane su nove nahije. Autorica u uvodu s punim pravom ističe da takav ustroj, odnosno preustroj, jasno ukazuje na kvalitetu osmanske administracije i dodaje da je država, koja je na vrhuncu moći imala površinu od gotovo 15 milijuna km², zaista morala imati dobro uređen i djelotvoran sustav upravne vlasti.

Sve u svemu, defter obuhvaća granične nahije Krke, Klisa i dijelom Hercegovine, a izuzetak je južna Hercegovina, kod koje su navedene sve nahije. Riječ je, dakle, o naseljima u nahijama Plavna, tvrđava Knin, Strmica, Paško Polje, Sinj, Klis, Čačvina, Radobolja, Cista, Gorska Župa/ Zagvozd, Vrhgora, Ljubuški, Fragostin, Buško Blato, Roško Polje, Posušje, Trebistova, Bročna, Blato, Rakitna, Goranci, Gabela, Stolac, Zažablje, Popovo, Bujan, Ljubomir, Ljubinje, Trebinje, Zupci, Donja Dračevica, Gornja Dračevica, Korjenić, Dvorsna, Grahovo, Onogošt i Nikšić, Drobniak, Banjan, Rudina, Piva i Gacko.

U popisu su navedeni svi kućedomaćini, njihova zemljišta, vlasnici posjeda s naznakom jesu

li živi i prisutni, gdje se nalaze, tko su im nasljednici. Zabilježena je i raspodjela prihoda vojnoj klasi. Jasno se vidi da su mnogi posjednici još uvijek bili u zarobljeništvu, a većina ih je radila na mletačkim brodovima. Posebno je naznačeno koji su od njih oslobođeni. Uočljivo je da je veliki broj stanovnika, posebno katolika, uključujući one koji nisu bili direktno ugroženi ratnim djelovanjima, napustio osmansko tlo i nastanio se na mletačkome. Njihova zemlja dodijeljena je drugim korisnicima. Što se pak tiče izbjeglica koji su se nastanili na drugim područjima Carstva, njihovu su zemlju nastavili koristiti njihovi nasljednici. Porta je, ističe autorica, išla naruku onima koji su htjeli ostati na osmanskome tlu i time što ih je na dvije godine oslobodila plaćanja džizije, a poslije ju je naplaćivala po najnižoj stopi. Na takav je način pružala otpor Mlečanima, koji su aktivno radili na slabljenju demografske slike osmanske Bosne.

U defteru je zabilježeno i mnogo vjerskih objekata, a radi se o malom broju uglavnom uništenih džamija i o velikom broju uglavnom sačuvanih crkava. Upisane su i građevine poput tvrđava, palanki, kula, mostova, mlinova i slično i dana ocjena njihova stanja neposredno poslije rata.

Osim što je riječ o nezaobilaznom izvoru za demografska izučavanja i izučavanje objekata materijalne kulture, defter je "svjedočanstvo iz o ljudskoj i materijalnoj cijeni rata na tromeđi." Tu je značajku posebno naglasio Drago Roksanđić u pogovoru ove knjige, u kojemu je ujedno i opisao sedamnaestogodišnju "povijest" uložениh napora da katastarski popis iz 1701. godine ugleda svjetlo dana.

Knjiga sadrži i Kazalo geografskih pojmova i Mletačku kartu razgraničenja s ucrtanim granicama iz 1700. i 1718. godine (Giusto Emilio Alberghetti, Ratni arhiv, Beč).

Vesna Miović

Richard F. Gyug, *Liturgy and Law in a Dalmatian City: The Bishop's Book of Kotor (Sankt-Peterburg, BRAN, F. no. 200)*. Studies and Texts 204; Monumenta Liturgica Beneventana 7. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 2016, XLIII+640 str.

Nova knjiga Richarda Francisa Gyuga, profesora na Odsjeku za povijest Sveučilišta Fordham u New Yorku i istraživača na Papinskom institutu u Torontu, kritičko je izdanje s preciznim znanstvenim aparatom i sveobuhvatna studija liturgijskog rukopisa iz 12. stoljeća porijeklom iz Kotora, koji se čuva u Biblioteci Ruske akademije znanosti u Sankt-Peterburgu pod signaturom F. No. 200. Rukopis je pisan beneventanskim pismom, a sastoji se od lekcionara s epistolama i evanđeljima za glavne blagdane liturgijske godine i pontifikala s ceremonijama koje se odnose na biskupa, te je najvjerojatnije napisan za posvetu katedrale u Kotoru 1166. godine. Korpus propovijedi dodan je kodeksu u ranom 13. stoljeću.

Autor radi uzornu interdisciplinarnu znanstvenu obradu rukopisa koja, između ostalog, uključuje liturgijsku, paleografsku i muzikološku analizu, te u sklopu kritičkog izdanja rukopisa prvi put integralno objavljuje pripise dodane na marginama i praznim folijama rukopisa, koji se tiču povijesti Kotora: crkvene donacije, oporuke i biskupske akte između 1090. i 1220, te akte kotorske komune između 1186. i 1255. godine.

U uvodnom dijelu studije autor daje povijesni pregled južne Dalmacije od antičkih vremena do sredine 12. stoljeća koji se temelji na izvorima, a pokazuje zavidno autorovo poznavanje i relevantne literature koja nije prevedena na neki od svjetskih jezika. Pri kraju povijesnog pregleda, autor uključuje i opširniji prikaz nekih događaja iz crkvene povijesti, primjerice, prijepore između Dubrovnika i Bara iz vremena kad su gradovi dobili status nadbiskupije. Razumljivo, povijest Kotora i njegove crkvene organizacije, koja slijedi i kontekstualizira nastanak rukopisa, puno je detaljnije obrađena i pokazuje impresivno autorovo poznavanje kako izvora, tako i najnovijih publikacija povjesničara iz regije. Između ostalog, autor